

існували Полтавський та Сумський), другому-інститути шляхетних дівчат (на Лівобережжі – Полтавський та Харківський). Хоча ці заклади, відійшовши від своїх початкових завдань – виховання дітей виключно благородного звання, і декларували загальностановість, перше місце у прийомі для навчання в себе залишали за спадковими дворянами. Звіти по цих закладах містяться в архівах¹⁸ і частково опубліковані¹⁹.

Таким чином, статистичні джерела з історії дворянства Лівобережної України кінця XIX – початку XX ст. в галузі освіти представлені матеріалами державної статистики. За змістом вони охоплюють різноманітні питання та найчастіше визначають частку дітей спадкових дворян від загальної кількості учнів. Джерелам освітньої статистики цього часу властиві як позитивні, так і негативні риси, що вимагає критичного підходу до аналізу і оцінки ступеня їх об'єктивності та достовірності.

¹ Виключення становить один із аспектів освітньої статистики – статистика грамотності: проводилися дослідження про вплив грамотності на заняття сільських мешканців, про рівень грамотності серед новобранців тощо.

² Статистика Российской империи. – Т. VIII. Специальные учебные заведения. – СПб.: Изд. ЦСК МВД, 1890. – С. IX.

³ Статистика Российской империи. – Т. III. Университеты и средние учебные заведения по переписи 20-го марта 1880 г. – СПб.: Изд. ЦСК МВД, 1888. – С. IX.

⁴ Статистический временник Российской империи. Серия III. – Вып. I. – СПб.: Изд. ЦСК МВД, 1884.; Статистика Российской империи. – Т. III. Университеты и средние учебные заведения по переписи 20-го марта 1880 г. – СПб.: Изд. ЦСК МВД, 1888.; Статистика Российской империи. – Т. VIII. Специальные учебные заведения. – СПб.: Изд. ЦСК МВД, 1890.

⁵ З невідомих причин із групи закладів початкової школи до публікації були залучені лише сільські училища.

⁶ Котельников А. История производства и разработки всеобщей переписи населения 28 января 1897 г. – СПб.: Изд. «Наша жизнь», 1909. – С. 32., Густоход П. Радянські переписи населення // Перепис населення (історія і сучасна організація переписів в СРСР і в капіталістичних країнах) / За ред. М. В. Птухи. – К.: Вид. АН УСРР, 1936. – С. 13.

⁷ Общий свод по Российской империи результатов разработки первой всеобщей переписи населения, произведенной 28 января 1897 г. – СПб.: Типо-литография Н. П. Ныркина, 1905.

⁸ Підраховано за працею «Статистика Российской империи. Сборник сведений за 1890 г.» – СПб.: Изд. ЦСК МВД, 1890.

⁹ Держархів Чернігівської обл., ф. 1241, оп. 1, спр. 144, арк. 18.

¹⁰ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 87, спр. 6605, арк. 95 зв.

¹¹ Первый общеземский съезд по статистике народного образования 1913 г. Доклады. – Х.: Тов. «Печатня С. П. Яковлева», 1913. – С. 265.

¹² Там само – С. 16.

¹³ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 156, спр. 8, арк. 178.

¹⁴ Всеподданейший отчет Министра народного просвещения за 1902 год. – СПб.: Сенатская типография, 1904.

¹⁵ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 229, спр. 106, арк. 367–370.

¹⁶ Высочайшее повеление по вопросу о воспитании и образовании дворянского юношества. 25 мая 1899 г. / Циркуляр по Киевскому учебному округу. – 1899. – № 5.

¹⁷ Отчет о состоянии дворянских пансион-приютов за 1913 г. / Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии учебных заведений и учреждений округа за 1913 г. – К.: Тип. т-ва И. Н. Кушнерев и К, 1914.

¹⁸ Російський державний історичний архів, ф. 759

¹⁹ Материалы к истории Петровского Полтавского кадетского корпуса. – Полтава: Электр. типо-литограф. И. А. Дохмана, 1904., Учебные заведения ведомства императрицы Марии. Краткий очерк. – Спб.: Тип. В. Д. Смирнова, 1906.

Олексій Філіппов

КНЯЗЬ ФЕДІР КОРІАТОВИЧ МАВ ГЕРБ УГОРСЬКОГО КОРОЛЯ

Одним із відомих зображень Федора Коріатовича, князя Поділля, тривалий час вважалася фігура закутого у лати вершника зі щитом у лівій руці і довгим дволезим мечем – у правій. Проте наприкінці 2003 р. закарпатська історіографія встановила, що ця гравюра належала художнику Яношу Біндеру (1735–1811) і не є прижиттєвим портретом володаря Мукачівського замку, а є зображенням герба Великого князівства Литовського. Князь Федір (? – 1414), син Коріата і онук Гедиміна, використовував його на власній печатці ще на початку XV ст.¹ А про те, хто цей вершник і яким чином він стосується Коріатовича, розповідь піде нижче.

Як відомо, князь Федір Коріатович, втікаючи від нападів Вітовта, князя литовського, у 1393 р.

отримав від угорського короля Жигмонда у пожиттєве володіння на північно-східному прикордонні Угорського королівства Мукачівський замок і його околиці. Сюди він привів також свою родину. Приходу князя Коріатовича на землі угорського Верхнього Потисся передували такі події у Великому князівстві Литовському та Польському королівстві.

Велике князівство Литовське

Перед своєю смертю великий князь литовський Гедимін (1315–1341) розділив свою державу між сімома синами. Вільно дісталася Явнута, Кейстут отримав Трокі, Ольгерд, князь вітебський, дістав Кревно, Монівід – Кернов, Нарімут сів у Пінську, а Коріат – в Новогрудку. Любарт успадкував Волинь від свого тестя, князя володимирського.

II. Джерелознавчі галузі знань

У 1343 р. Тевтонський орден у місті Каліш уклав мир із Польщею і знову розпочав війну проти Литви. Взимку 1345 р. Кейстут і Ольгерд усунули від великокнязівської влади Явнута, який спочатку втік у Москву, але потім помирився з братами і отримав собі уділ у Заславі. Ольгерд за згодою Кейстута став великим князем литовським і був змушений упродовж наступних років свого князювання (1345 – травень 1377) тяжко воювати із хрестоносцями, які зробили 96 військових нападів з метою знищення литовських язичницьких племен. Битви з тевтонцями приносили значні матеріальні та людські жертви не тільки Литві, а й Русі Литовській. Лише у 1366 р. завершився миром довголітній спір Литви з Польщею за право володіння Руссю Галицькою, яку поляки силою захопили в 1349 р. Після смерті великого князя між Кейстутом і Ягайлом, сином Ольгерда, виникло непорозуміння щодо подальшого ведення державної політики. Цим скористалися хрестоносці, які уклали окремі угоди з Кейстутом у 1379 р. і Ягайлом у 1380 р. з тим, щоб між ними розпочалася внутрішня війна. В цей час несподівано для всіх великий князь московський Дмитрій на Куликовому полі на Дону переміг татар хана Мамаю. Після цієї перемоги східні руські князівства Литви почали тягнутися до Москви. Православний митрополит київський Кипріан виїхав назавжди у Московію, а в Полоцьку стався в 1381 р. народний бунт. Довідавшись про таємну змову Ягайла з тевтонцями, Кейстут зігнав племінника з великокнязівського трону і пішов воювати проти хрестоносців. Проте в червні 1382 р. Ягайло повернув собі Вільно і титул. У цей час Литва переживала велику політичну кризу. Сили язичницької Литви і католицького Тевтонського ордену були нерівними. Хрестоносці прагнули створити власну супердержаву на Балтійському морі. Внутрішні конфлікти роздирали Велике князівство Литовське, верхівка населення якого складалася з двох нерівних верств: панівних невеличких литовських кіл і залежних від них чисельного руського боярства. Волинь і Поділля, якими володіли Любарг і Коріатовичі, у цей час тільки номінально належали Литві.

Змушений поступитися силі Тевтонського ордену, Ягайло в жовтні 1382 р. уклав мирову угоду на 4 роки з хрестоносцями, віддавши їм Жмудь і зобов'язавшись допомагати у воєнних походах і прийняти Христа з їхніх рук.

У цей час, незважаючи на важкі умови перемир'я, які, зрештою, не були дотримані, політична ситуація сприяла Ягайлу. Московія в 1382 р. переживала страхітливую навалу хана Тохтамиша.

Після смерті у вересні 1382 р. Людовика Угорського Польща залишилася без короля. Та восени 1382 р. четвертий син Кейстута Вітовт, якого тримали під вартою в Крєві, зумів втекти. Він перебрався до хрестоносців, за допомогою яких намір повернути собі владу в Литві. В наступному році рицарі здобули Ковно, Трокі і спалили передмістя Вільна. І хоча Ягайлу вдалося повернути захоплені міста, становище Литви стало критичним. Тоді через свою матір, яка була православною, Ягайло, що мав у православ'ї ім'я Яків, почав обережно розглядати можливість угоди з Московією. В липні 1384 р. Вітовт, який мав у православ'ї ім'я Олександр, несподівано для всіх повернувся в Литву і тимчасово задовольнився уділом у Поліссі з містом Гродно. А в цей час від малопольських магнатів надійшла пропозиція одружити великого князя литовського Ягайла з польською королівною Ядвігою і, таким чином, укласти польсько-литовську унію².

Ситуація в Польщі

Після смерті в 1382 р. Людовика Великого, короля Угорщини і Польщі, інтереси обох країн розійшлися. Угорщиною невдовзі став правити король з німецької династії Люксембургів Сигізмунд (1387–1437), син чеського короля, який оженився на старшій дочці Людовика Марії³. В Кракові шукали претендента на руку королівни Ядвіги, третьої доньки Людовика Великого, оскільки її попередні заручини з Вільгельмом Габсбурзьким 1378 р. виявилися невдалими. В 1384 р. 13-річну Ядвігу було короновано у Вавельському замку в Кракові. Наступного 1385 р. 14 серпня відбулося підписання Крєвської унії між Польщею і Литвою. Згідно з цим документом поляки приймали Ягайла в якості свого короля і віддавали йому руку королівни Ядвіги. Взамін Ягайло мав прийняти християнство з усім народом литовським, звільнити польських полонених, повернути втрачені на півночі та сході польські і литовські землі, а також приєднати Литву до Польщі. Крім цього, Ягайло мав заплатити колишньому нареченому Ядвіги, князю Вільгельму Габсбургу, відступні у розмірі 200 тисяч флоринів. Ця сума перевищувала всі доходи Литви, тому, звісно, цих коштів австрійський князь ніколи не отримав⁴.

У 1386 р. Ягайло прийняв християнство і нове ім'я – Владислав, на честь святого Ласло з династії Арпадовичів, короля угорського (1077–1095). Обряд хрещення відбувся 14 лютого у францисканському костьолі польської столиці – місті Кракові. Разом із новим іменем Ягайло-Владислав отримав і герб святого Ласло – подвійний хрест, який в геральдиці має ще назву «патріарший». Тільки в гер-

II. Джерелознавчі галузі знань

бі Ягайла срібно-червона кольорова комбінація (кольори Арпадовичів) була замінена на злато-синю (кольори Анжу)⁵.

За християнською легендою св. Ласло змагався зі страшним куманом Тенепом, який захопив діву Ладіву. Атрибутом св. Ласла була алебарда, якою переміг ворога. У пізньому середньовіччі він уособлював ідеал християнського рицаря в Європі, яким був св. Георгій, але на відміну від останнього мав домашній одяг. Св. Ласло канонізували завдяки зусиллям угорського короля Бейли III, на монетах якого вперше з'явилося зображення подвійного хреста. У роки правління в Угорщині династії Анжу св. Ласло користувався великою пошаною. Королі Карл-Роберт і Людовик Великий зображували його атрибутику на своїх монетах⁶.

До хрещення за католицьким обрядом Ягайло на своїх печатках користувався знаком «Колони», частина литовських князів мали потім знак Кентавра (Стрільця)⁷. У Вавелі, під час одруження з Ядвігою і наступної коронації 17 лютого 1386 р., Владислав II Ягайло прийняв королівський титул і відправився восени того ж року в Литву приймати нову християнську присягу вірності за католицьким обрядом від своїх підданих.

Для Литовської держави Владислав Ягайло запровадив герб, відомий у геральдиці як «Погоня» – вершник у латах, який швидко скаче на білому коні, у лівій руці тримає щит із королівським гербом, а в правій – меч. Цим гербом користувалися роди Бугави-Корецькі, Коріатовичі, Лінгвеневичі, Любартовичі, Чарторийські, Сангушки, Лукомські, Олельковичі, Копильські⁸. Зображення вершника в європейській геральдиці – явище досить поширене. Воно символізувало воїна Христового. Ці герби відрізнялися між собою за зображенням тієї чи іншої геральдичної фігури на щиті рицаря.

Окатоличення Литви

Ще у 1366 р. один із синів Коріата (у православ'ї – Михайло), литовський князь Олександр, як ленник польського короля Казимира III Великого, отримав у володіння Володимирський уділ. Місто Володимир, що на Волині, мало у гербі зображення вершника-змієборця. Коли ж Коріатовичам дісталось Поділля, князівська емблема, запозичена з міського герба, стала символом цієї землі до Кревської унії⁹.

Після повернення в Литву король Владислав II Ягайло дав литовським боярам, що погодилися

прийняти католицтво (литвинам), привілей 20 лютого 1387 р. з метою урівняти їхні права з правами польської шляхти. Проте через два роки знову з'явилася загроза внутрішньої війни, коли Вітовт захотів за допомогою тевтонців оволодіти владою в державі. Упродовж 1390–1392 рр. тривала ця війна. Вона завершилася миром 4 серпня 1392 р., коли Владислав II Ягайло доручив Вітовту, який порвав з хрестоносцями, керувати всією Литвою. Своє тривале князювання (з 1392 р. по 1430 р.) Вітовт розпочав із зміцнення, централізації своєї влади, усуваючи при цьому удільних князів литовських. У 1393 р. він відібрав уділи від Свидригайла вітебського, Корибута новогрудського, Федора подільського, Володимира київського¹⁰.

Федір Коріатович утік в Угорщину до короля Сигізмунда з метою просити допомоги. Літописець записав: «А в тыя лѣта князь великий Витовт господарем стал на Литовской земли, и Подолская земля не хотела была послушна бытии князя великого Витовта и Литовской земли, как же пред тым послушна была. И князь великий пошел со всеми силами литовскими к Подолию. И то вслышал князь Федор Корятович, выбегл из Подолской земли ко угром, а города осадили волохи, и угорский князь Федору помощь дал. А князь великий Витовт добыл литовскими силами, а никто ему ни с которых сторон не помогал. Тогда пак король почал просити князя великого Витовта, рекучи: «Милый брате, дал тобѣ бог, добыл еси Подолской земли, учини ми тую честь, дай ми Подолскую землю»¹¹.

¹ Газ. «Срібна Земля – Фест», № 50 (403), від 18–24 грудня 2003 р.

² Jerzy Ochmański. Historia Litwy. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1982. – S. 53–60.

³ Иреней Кондратович. История Подкарпатской Руси для народа. – Ужгород: Просвіта, 1924. – С. 33.

⁴ Jerzy Ochmański. Historia Litwy... – S. 74–75.

⁵ Heymowski A. Herby polskie w sztokholmskim Codex Berg-hammarr // Studia źródłoznawcze, Commentationes, Tom. XII. – 1967. – S. 80, tab. XII.

⁶ Ladislav Vrtík. Osem storočí Slovenskej heraldiky. – Martin: Matica Slovenska, 2003. – S. –93.

⁷ Wojciech Kojalowiez. Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego. – Kraków, 1897. – S. 2–6.

⁸ Там само. – С. 8–15.

⁹ Юрій Савчук. Міська геральдика Поділля. – Вінниця: Континент-Прим, 1995. – С. 22–24.

¹⁰ Jerzy Ochmański. Historia Litwy... S. 79–82.

¹¹ Західноруський або білоруський літопис // Українська література XIV–XV ст. – К.: Наук. думка, 1988. – С. 83–84.